

УДК 340.12

Ольга Колич

Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії,
історії та філософії права
kolycholha@i.ua

Юрій Сесюк

адвокат АО “Чаша правосуддя”
e-mail: Lf08@ukr.net

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНОГО РОЗУМІННЯ ЗЛОЧИНУ

<http://doi.org/>

© Колич О., Сесюк Ю., 2020

Зазначено, що суто позитивістське розуміння злочину є недостатнім для його всебічного дослідження, вивчення цього феномену повинно виходити за межі права на соціально-філософський рівень. Проаналізовано злочин як соціальне явище. Наголошено на кореляції розвитку права та еволюції злочинної поведінки, обґрунтовано взаємний вплив зазначених процесів. Розглянуто роль свободи волі людини при виборі моделі поведінки. Зазначено, що призначення кримінальної відповідальності за злочин пов'язано із наявністю в особи свобідної волі на момент вчинення діяння.

Ключові слова: злочин, соціологія права, філософія права, культура, свобода воля.

Постановка проблеми. Сучасна юридична наука трактує злочин як суспільно небезпечне діяння, яке заборонено законом під загрозою кримінального покарання. Відповідно до ст. 11 Кримінального кодексу України, злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [5]. На наш погляд, таке суто позитивістське розуміння злочину сьогодні є недостатнім. Визначення злочину як суспільно небезпечного діяння, передбаченого чинним законодавством, прив'язує його трактування до системи законодавства, тобто обмежується конкретною юридичною системою. Таким чином, дослідження змісту та сутності злочину суттєво звужується, і залишаються поза увагою соціологічні та філософські аспекти цього явища, зокрема інтерпретація вини, походження та причини злочинної поведінки, онтологічний зріз злочину, суспільний осуд чи схвалення певної моделі поведінки тощо.

Мета статті. Проаналізувати окремі аспекти філософсько-соціологічного розуміння злочину.

Аналіз дослідження проблеми. Над дослідженням злочинів працюють дослідники уже не одне століття. Помітний слід у дослідженні даного феномену залишили праці соціологів Е. Дюркгейма та Е. Фромма. Серед сучасних науковців над цією проблематикою чи окремими її аспектами працювали Р. Веприцький, О. Донченко, О. Кваша, Я. Кендзоро, О. Литвинов, Н. Мещерякова, С. Сливка, П. Сорочкін, О. Джужа, В. Шинкарук, Б. Шандра та ін.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що розуміння злочину нерозривно пов'язано із кримінальним законодавством, сутність цього явища потрібно шукати поза межами права. Реформістський підхід до вивчення злочину дає можливість вийти на соціально-філософський рівень аналізу такого феномену. Таким чином, вважаємо доцільним здійснити багатовимірний підхід до дослідження злочину та його соціальних детермінацій.

Онтологічна сутність злочину полягає у посяганні на певні суспільні блага чи інтерес. Соціологічний аспект дослідження злочину має на меті вивчення цього феномену як діяння, яке спрямоване на пригнічення суб'єктом злочину інших; як форми девіантної поведінки; як певний результат впливу соціуму та оточення на дії особи; як форми протесту проти усталених відносин тощо. Еміль Дюркгейм у своїй праці "Норма і патологія" звернув увагу на позитивну сторону злочину: злочин посилює гостроту переживань людини, а це, відповідно, сприяє формуванню складнішої і досконалішої структури суспільної свідомості; злочин руйнує мораль. Проте вплив моралі не повинен бути надмірним, бо у випадку відсутності порушень та критики моралі вона набуде застиглого вигляду; у злочині індивід дістає можливість виразити себе незалежно від того, чи йдеться про людину, мрії якої випереджують час, чи про злочинця, який стоїть нижче рівня сучасного йому суспільства; злочини є попередниками реформ, оскільки вказують на наявність шляхів, які відкриті до змін, а інколи прямо готують ці зміни; у середовищі, де існують злочини, колективні почуття доволі гнучкі та готові набувати нових форм [11].

Соціальний феномен злочинності виражається у кримінальній активності окремих членів суспільства [1, с.86]. На вчинення злочинів та злочинність загалом впливає низка факторів, які варіюють на різних етапах розвитку того чи іншого суспільства, а також залежать від економічних, соціальних, демографічних причин тощо.

Право є результатом, наслідком розвитку нематеріальної культури людства. Як зауважує О. Литвинов, із розвитком культури певні діяння, а також організаційно-структурні соціальні принципи з причин усвідомлення їхнього негативного значення для суспільного розвитку виводяться за межі культури в сферу кримінальну (злочинну), а тому їхнє існування залишається вже в цій системі координат. Постійна наявність кримінальних принципів і дій, з культурологічного погляду, є проявом і водночас втіленням кумулятивного характеру культурного розвитку людства, а тому їхня значущість залежить від реального впливу на наявний спосіб буття (культуру) тієї чи іншої спільноти та потужності тиску примітивних (біологічних по суті) та цивілізаційних (технократичних) чинників [7, с. 188]. Отже, не тільки право є результатом розвитку культури та цивілізації, але і злочини та злочинність нерозривно пов'язані з еволюцією культурних цінностей. Культура виступає як надбання, конгломерат ціннісних орієнтацій та благ, сукупність матеріальних та нематеріальних здобутків людства. Саме наявність культури породжує систему оціночних ставлень до діянь осіб, оскільки за умови відсутності певних благ неможливо на них претендувати чи посягати. Розвиток цивілізації та культури неминує приводить до існування феномену злочинності, оскільки всі ці явища еволюціонують у синергетичній єдності. Культурний прогрес, розвиток метаправа формують ієрархію ціннісних орієнтацій, посягання на які розглядатимуться як соціально небажана чи навіть небезпечна модель поведінки. Відтак розвиток культури і права зумовлює потребу їх охорони і захисту, таким чином визначаючи ту небажану модель поведінки, яку називають протиправною або злочинною. Отже, культура і право як її результат формують розуміння злочинності, а також впливають на її розвиток та модифікації. Своєю чергою, неминує існування злочинності сприяє розвитку права як на макрорівні, так і в межах окремої держави. Більше того, злочинність як суспільно небажане явище сприяє формуванню постійно оновлюваної системи цінностей, які охороняє держава та суспільство загалом. Поступ суспільства та поява нових благ, на які спрямовані інтереси та потреби індивідів та їхніх груп, зумовлюють виникнення нових форм злочинності та видів злочинів зокрема. Тому можемо констатувати, що негативні моделі поведінки, до яких належить злочинність, стимулюють розвиток права. І навпаки, правове закріплення та охорона певних суспільних відносин породжують нові види злочинів. Тобто,

еволюція феномену права тісно пов'язана із еволюцією злочинності, і обидва ці явища взаємостимулюють розвиток один одного. Адже порушення норм є можливим тільки у випадку наявності останніх. А у випадку наявності норм так чи інакше виникатимуть ситуації їх порушення чи посягання на них. У статті “Норма і патологія” Е. Дюркгейм акцентує на позитивній ролі злочинів [3]. Дослідник не виправдовував злочину як такого, проте обґрунтовував думку про позитивну стимуляцію розвитку суспільних відносин. Е. Дюркгейм звертався до діалектики добра і зла, позитивних та негативних проявів. О. Литвинов з приводу взаємодії культури та злочинних проявів зазначає, що якісний шар культури, якщо ми маємо розуміти її як гуманістично (у сенсі милосердно, толерантно, емпатично тощо) спрямованої парадигми розвитку людства, є надто чутливим і часто незахищеним перед кількісною перевагою інстинктів і традицій, що їх було вироблено поза її, культури, межами, а тому будь-які культурні досягнення постійно підлягають випробуванню конкретних проявів зазначеного тиску. Така взаємодія, “схоплена” (використовуючи відомий термін Г. Гегеля) людським розумом і відбита в понятті діалектики, демонструє в усіх сферах і діяльності, і організації життя спільнот бінарність якостей і процесів. Ігнорування такої діалектики буття завжди створює проблеми, які надто часто стають навіть загрозливими для людини як роду, тобто для всього людства [7, с. 190].

У межах своїх соціологічно-правових досліджень Е. Дюркгейм вважав злочин вічним та нормальним для суспільства явищем. На відміну від нього, Е. Фромм розвинув теорію про можливість позбутися цього явища за допомогою радикальної зміни суспільних відносин [13, с. 126–133].

Незважаючи на те, що розвитку культури та права корелює розвиток злочинних тенденцій, слід зауважити, що злочинні дії завжди є соціальними. Проте в жодному разі вони не можуть бути охарактеризовані як культурні.

У філософсько-соціологічному дослідженні злочину важливу роль відіграє свободна воля людини. Життєдіяльність людини не мислима без свободної волі, оскільки ця властивість є онтологічною [9, с.129]. На думку С. Сливки, людина може піти на все заради своєї свободної волі. Розум та інтелект покликані її контролювати. Проте свобода людини не може бути безмежною. Вона повинна мати певні обмеження, якими є норми та цінності, що культивовані релігією, мораллю, правом. Розумна людина не потребує обмежень, які висуває держава чи суспільство. Проте доволі часто в сучасних умовах матеріального, духовного нігілізму та дисгармонії держава змушена застосовувати силу влади для застосування виправданого насильства свободи волі задля забезпечення правопорядку та стабільності у суспільстві [9, с. 30–35].

Як зазначає Н. Мещерякова, свобода волі – це вісь, навколо якої обертається весь світ нашої культури [8, с. 27]. Свобода волі – це здатність суб'єкта визначати сутнісні підстави власного веління; своєрідна похідна від волі загалом, що уможливорює морально-етичну значущість останньої. Філософська проблема свободи волі висуває питання не про те, як людині “дати волю” власній волі (що можна вважати лише однією з граничних її інтерпретацій), а про завбачувану в людині здатність бути вільною від примусовості власної волі і, отже, вільною й відповідально обирати власні мотиви і цінності і, зрештою, власне діюче “Я” [12, с. 571].

Ступінь свободи та вектор поведінки людини визначає відповідальність. У сучасній правовій науці панує думка про те, що підставою для несення відповідальності особою за її поведінку є свобода волі. На думку О. Донченко, свобода є основною особистісно-соціальною передумовою кримінально-правової відповідальності, яка в такому разі може виступати інструментом впливу на свідомість та волю людини і там самим визначати міру її свободи у майбутньому [2, с. 6].

Категорія “свобода” нерозривно пов'язана із наявністю в людини свободи волі. Саме свобода виступає тією філософською парадигмою, яка відображає одну з властивостей діяльності людини, а саме – співвідношення між об'єктивними законами природи і суспільства і опанування ними завдяки свідомій діяльності [4, с. 8]. Як зазначає Я. Кендзюро, людський вчинок у відриві від свободи не має жодного значення [6, с. 161].

Онтологія свободи полягає у наявності можливого вибору. У юридичній науці панує підхід, який полягає у констатації свободи лише при можливості вибору. Немає вибору – немає свободи; немає свободи – немає відповідальності. Тобто в особи повинен був бути ще хоча б один можливий варіант поведінки окрім того, який вона обрала. Адже у випадку, коли людина не може вчинити інакше, відсутня свобода, а відтак – відповідальність.

Особа може і повинна відповідати перед суспільством та державою лише у випадку свідомого вибору певної моделі протиправної поведінки, якщо в неї була можливість, враховуючи вимоги закону та інтереси інших членів суспільства, самостійно обрати ту чи іншу можливість вчинку. Цей вибір поведінки може бути зумовленим як зовнішніми обставинами, так і внутрішніми спонуканими. Підстава застосовувати кримінальну відповідальність до особи виникає тоді, коли людина здійснила свідомий вибір скоїти злочин, маючи можливість обрати й інший, правомірний, шлях. Особа повинна усвідомлювати, що надана їй свобода містить і відповідальність. Здійснюючи певний вибір, людина є свідомою, що несе за цей вибір відповідальність.

Злочин, по великому рахунку, є психічним явищем, яке виражається специфічними для нього переживаннями, які, своєю чергою, притаманні лише індивіду [14, с. 270]. З цього приводу П. Сорокін зауважив, що немає злочинних форм взаємодії та взаємовідношень лише там, де немає психіки. Де немає індивіда, який обдарований психічним життям, немає і не може бути ніяких злочинних актів [10, с. 273].

Окрім психологічної, суб'єктивної складової злочину, варто пам'ятати і про його об'єктивну сторону. Злочин завжди порушує, завдає шкоди певним суспільним благам чи інтересам, дестабілізує, деморалізує.

Висновки. На усіх етапах розвитку цивілізації злочин був і залишається небажаним для суспільства явищем. Незважаючи на те, що визнання того чи іншого діяння злочинним нерозривно пов'язане із позитивним правом конкретної держави, дослідження сутності злочину виходить за межі права.

Соціологічні дослідження злочину спрямовані на аналіз цього феномену як соціального явища, об'єктивно притаманного кожному без винятку суспільству. На вчинення злочину впливає весь спектр соціальних факторів, які варіюють залежно від історичного етапу розвитку конкретного суспільства.

Разом із еволюцією та модернізацією права еволюціонує і злочинність. Проте існує і зворотний вплив: прояви злочинної поведінки стимулюють розвиток та вдосконалення правової системи.

Для філософсько-соціологічного дослідження злочину важливе значення має категорія свободи волі як онтологічна властивість особи. Свобода волі означає наявність в особі вільного вибору моделі своєї поведінки. Тому призначення відповідальності за злочин нерозривно пов'язано із свободою волі, із вирішенням питання про те, чи порушення норм права було усвідомленим вибором людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності як галузь кримінології. Форум права. 2013. № 3. С.84-87.
2. Донченко О. П. Свобода як категорія права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. Наук. Одеса, 2010. 22 с.
3. Дюркгейм Э. Норма и патология. Социология преступности: Современные буржуазные теории : сб. ст. : пер. с англ. М. : Прогресс, 1966. 368 с.
4. Кваша О. О. Свобода волі та інші філософські категорії в обґрунтуванні злочинної поведінки та відповідальності за неї. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2012. № 2. С.3-11.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Кэндзуро Я. Философия свободы. М., 1958. 209 с.
7. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення: монографія. Луганськ: Янтар. 2014. 800 с.
8. Мещерякова Н. А. Детерминизм в философском рационализме: от Фалеса до Маркса. Воронеж, 1998. 168 с.
9. Сливка С. С. Філософія права. Навч. посіб. К.: Атіка, 2012. 256 с.
10. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. М.: Политиздат, 1992. 543 с.
11. Соціологія права:

Навч посіб. О. М. Джужа, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальський, С. М. Корецький та ін.; За заг. ред. О. М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2004. 288 с. URL: <http://gendocs.ru/>. 12. Філософський енциклопедичний словник. Редкол.: В.І. Шинкарук (голова редкол. та ін.). Київ: Абрис. 2002. 742 с. 13. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Социс. 1992. № 7. С. 126–133. 14. Шандра Б. Б. Характеристика філософсько-правових властивостей злочинності у суспільних відносинах. Митна справа. 2012. № 4. С. 269–273.

REFERENCES

1. Veprytskiy R. S. *Fenomenolohiya zlochynnosti yak haluz u kryminolohiyi* [Crime Phenomenology as a Field of Criminology]. Forum prava. 2013. № 3. P.84-87. 2. Donchenko O. P. *Svoboda yak katehoriya prava* [Freedom as a Category of Law]: avtoref. dys. na здобuttya nauk. stupenya kand. yuryd. Nauk. Odesa, 2010. 22 p. 3. Dyurkgeym E. *Norma i patologiya. Sotsiologiya prestupnosti: Sovremennyye burzhuznyye teorii* [Norm and Pathology. Sociology of Crime: Modern Bourgeois Theories]: sat art. : per. from English M.: Progress, 1966.368 p. 4. Kvasha O. O. *Svoboda voli ta inshi filosofskiy katehoriyi v obgruntuvanni zlochynnoyi povedinky ta vidpovidalnosti za neyi* [Freedom of Will and Other Philosophical Categories in Justifying and Responsible for Criminal Behavior]. Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after EO Didorenko. 2012. № 2. P.3-11. 5. *Kryminalnyy kodeks Ukrainy* [The Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 6. Kendzyuro YA. *Filosofiya svobody* [Philosophy of Freedom]. M., 1958. 209 p. 7. Lytvynov O. M. *Pravo yak fenomen kul'tury: sproba filosofskoho osmyslennya* [Law as a Phenomenon of Culture: An Attempt at Philosophical Thinking]: monohrafiya. Luhansk: Yantar. 2014. 800 p. 8. Meshcheryakova N. A. *Determinizm v filosofskom ratsionalizme: ot Falesa do Marksa* [Determinism in Philosophical Rationalism: From Thales to Marx]. Voronezh, 1998.168 s. 9. Slyvka S. S. *Filosofiya prava* [Philosophy of Law]: Navch. posib. K.: Atika, 2012. 256 p. 10. Sorokin P. A. *Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshchestvo* [Human. Civilization. Society]. M.: Politizdat, 1992. 543 p. 11. *Sotsiologiya prava* [The Sociology of Law]: Navch posib. O. M. Dzhuzha, I. H. Kyrychenko, V. S. Kovalskiy, S. M. Koretskiy ta in.; Za zah. red. O. M. Dzhuzhy. K.: Yurinkom Inter, 2004. 288 p. URL: <http://gendocs.ru/>. 12. *Filosofskiy entsyklopedychnyy slovnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Redkol.: V. I. Shynkaruk (holova redkol. ta in.). Kyiv: Abrys. 2002. 742 p. 13. Fromm E. *Anatomiya chelovecheskoy destruktivnosti* [Anatomy of Human Destructiveness]. Sotsis. 1992. № 7. P. 126–133. 14. Shandra B. B. *Kharakterystyka filosofskoyko-pravovykh vlastyovostey zlochynnosti u suspilnykh vidnosynakh* [Characteristics of the Philosophical and Legal Properties of Crime in Public Relations]. Mytna справа. 2012. № 4. P. 269-273.

Дата надходження: 16.03.2020 р.

Olha Kolych

Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
Candidate of Jurisprudence,
Associate Professor of the Department of Theory,
History and Philosophy of Law
kolycholha@i.ua

Yuri Sesiuk

Lawyer, lawyer association "Bowl of Justice"
Lf08@ukr.net

CERTAIN ASPECTS OF THE PHILOSOPHICAL-SOCIOLOGICAL UNDERSTANDING OF CRIME

The article states that a purely positivist understanding of crime is insufficient for its comprehensive study, and the study of this phenomenon must go beyond the right to the socio-philosophical level. Crime as a social phenomenon has been analyzed. The correlation between the development of law and the evolution of criminal behavior is emphasized; the mutual influence of these processes is substantiated. The role of free will of the person in choosing the model of behavior is considered. It is stated that the imposition of criminal responsibility for a crime is connected with the presence of a free will in the person at the time of the act.

Key words: crime, sociology of law, philosophy of law, culture, free will.